

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНІЦІАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ДИТЯЧОМУ ГРОМАДСЬКОМУ ОБ'ЄДНАННІ

У статті розглянуто питання формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому громадському об'єднанні. Визначено напрями реалізації проблеми у контексті дослідження.

Ключові слова: дитячі об'єднання, соціальна ініціативність, соціальна активність, дитячі ініціативи, соціальна відповідальність, підлітки, діяльність.

Сучасне глобалізоване суспільство характеризується динамічними змінами у всіх сферах життя. Водночас це актуалізує проблему виховання соціально ініціативної особистості, оскільки розбудова української держави потребує соціально зрілих й ініціативних молодих людей, орієнтованих на позитивну самореалізацію у всіх сферах життя, конкурентноспроможних і здатних до творчого перетворення навколишнього світу. А це насамперед вимагає від сучасної молоді людини бути мобільнішою, активнішою, потребує вмінь випереджального і гнучкого реагування на можливі проблеми та своєчасного знаходження шляхів їх вирішення.

Зрозуміло, що досягти цього можливо лише шляхом реалізації можливостей в особистісному самовдосконаленні і соціальному самовираженні, що досягаються насамперед завдяки власній активності та ініціативності. Ініціативний підліток матиме більше шансів на успішне самовизначення і самореалізацію в житті. Суттєву допомогу у формуванні соціальної ініціативності підліткам надає участь у діяльності різних дитячих співтовариств, дитячих громадських організацій і об'єднань зокрема.

Дослідження проблеми соціальної ініціативності не є новим напрямом у педагогічній науці. З 60-70 рр. ХХ століття це питання активно вивчалось крізь призму діючих піонерської і комсомольської організацій, розвитку соціальної ініціативності дітей та учнівської молоді у процесі суспільно корисної діяльності, самодіяльності та самоуправління.

Протягом останнього десятиліття підвищився інтерес науковців до проблеми формування соціальної ініціативності дітей і молоді, вітчизняного і зарубіжного досвіду діяльності дитячих громадських організацій загалом і розвитку дитячої ініціативності в них зокрема. Аналізу історії, досвіду і проблем дитячого громадського руху присвячені дослідження Л. Алієвої, О. Безпалко, М. Богуславського, Ю. Жданович, А. Кірпічника, Б. Купріянова, О. Волохова, М. Кульпединової, О. Лісовця, Р. Литвак, Е. Мальцевої, Р. Охрімчук, Ю. Поліщука, К. Радіної, Т. Трухачової та інших. Досліджувану проблему

розглянуто у дисертаціях російських учених Т. Борисової, С. Леснікової, С. Гіля, С. Тетерського, М. Галагузової, І. Тигрової та інших. Водночас соціальна ініціативність не була предметом ґрунтовного аналізу українських дослідників, більшою мірою вона вивчалася в контексті проблеми розвитку соціальної активності дітей та учнівської молоді. Однак, активність й ініціативність є взаємообумовленими поняттями, і передумовою ініціативності є активність особистості. Але й ініціативність, своєю чергою, виступає своєрідним каталізатором виховання ще більш активної, діяльної, відповідальної особистості.

Сьогодні у науці спостерігається полісемія щодо тлумачення поняття «соціальна ініціативність», його структура є недостатньо розробленою, не обґрунтовано процес формування соціальної ініціативності дітей і молоді у сучасних умовах. Актуальність і теоретико-методична нерозробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження «Формування соціальної ініціативності підлітків в дитячому об'єднанні», яку у 2013 році розпочато колективом лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України.

Аналіз теорії і практики з досліджуваної проблеми засвідчує про наявність суперечностей між:

- потребою суспільства у соціально зрілій особистості та відсутністю адекватного сучасним вимогам наукового обґрунтування виховання соціальної ініціативності дітей і підлітків;
- необхідністю формування у підростаючого покоління соціальної ініціативності як суспільно затребуваної якості, спрямованості особистості, та недостатньою реалізацією цього процесу в соціально-виховній практиці дитячих громадських об'єднань і організацій;
- об'єктивною потребою створення відповідних соціально-педагогічних умов, які оптимізують формування і розвиток соціальної ініціативності підлітків в умовах дитячого об'єднання, та недостатністю змістово-технологічного забезпечення цього процесу;
- суспільною значущістю формування соціальної ініціативності у підлітків і обмеженими можливостями її практичної реалізації у діяльності дитячих громадських об'єднань;
- тенденцією зростання кількості дитячих громадських організацій на всіх рівнях та відсутністю системи підготовки кадрів і соціально-педагогічної підтримки їхньої діяльності.

Відтак, логікою дослідження передбачено вивчення особливостей формування і виявлення соціальної ініціативності у підлітковому віці, визначення та експериментальну перевірку соціально-педагогічних умов, сприятливих для формування соціальної ініціативності дітей, розроблення й апробацію методики формування соціальної

ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні. Важливим аспектом є порівняння досвіду формування соціальної ініціативності підлітків у сучасних дитячих громадських організаціях і об'єднаннях різних напрямів, зокрема скаутських, природоохоронних спрямування, юних рятувальників, творчих дитячих об'єднаннях, осередках федерації дитячих об'єднань України, учнівського самоврядування та ін. У результаті проведення науково-дослідної роботи передбачається забезпечити дитячі об'єднання методичними ресурсами. Зокрема, буде підготовлено монографію «Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні» та методичний посібник «Соціальна ініціативність: змістово-технологічне забезпечення».

Сьогодні дитячий рух в Україні представлений різноманітними дитячими самодіяльними формуваннями, організованими за підтримки дорослих для задоволення інтересів і потреб дітей у різнобічній діяльності та спілкуванні. В Україні офіційно зареєстровано 1857 дитячі громадські організації, серед яких: чотири міжнародні, 29 всеукраїнські дитячі громадські організації, 1515 центральних органів із місцевим статусом організації обласного та місцевого рівнів, 342 осередків усіх рівнів. У 2012 році припинило діяльність 63 організації різних рівнів, легалізовано було 43 нові дитячі громадські організації [1, с. 24].

Головними особливостями дитячих громадських формувань є їхня безумовна орієнтація на потреби дитини, включення у систему позитивних відносин з іншими дітьми і дорослими, можливість спілкування з однолітками і дорослими, соціально й особистісно значущий зміст колективної діяльності, можливість самостійно і демократично вирішувати проблеми своєї організації, об'єднання.

Членство у дитячій громадській організації, об'єднанні передбачає становлення нової позиції підлітка як члена колективу, у прийнятті прав і обов'язків, управлінні й організації колективу, відгук на суспільно значущі події й участь у колективних справах, реалізацію різних соціальних ролей, розвиток умінь працювати в команді на рівних з іншими дітьми і дорослими, бажання виявляти активність та ініціативу, брати на себе відповідальність, створювати щось нове у своїй громаді, на користь соціуму. Така позиція підлітка як члена дитячого колективу розкриває унікальні можливості для розвитку дитячої ініціативи, самостійності у реалізації соціально значущих справ для суспільства, сприяє баченню соціальних проблем і бажанню приносити реальну користь людям.

Виховання соціальної ініціативності у широкому сенсі сприяє активній, творчій діяльності дітей та молоді не тільки сьогодні, але й на перспективу їхнього подальшого життя, гармонізує інтереси особистості в її співтворчості з іншими на благо людей, суспільства, держави.

Соціальна ініціативність дітей та молоді належить до міждисциплінарної сфери наукового знання: філософії, соціології, психології, соціальної педагогіки, педагогіки, економіки, екології, акмеології та ін.

У довідковій літературі під ініціативністю розуміється здатність людини до самостійних суспільних починів, активності, заповзятливості.

Ініціатива (від лат. *initium* — початок) — починання, внутрішня спонука до нових форм діяльності; керівна роль у будь-яких діях; заповзятливість, здібність до активних дій. Здатність особистості до виявлення ініціативи, самостійних громадських починань, активності є підґрунтям для формування ініціативності як особистісної якості. У педагогічних довідниках ініціатива тлумачиться як риса особистості, що характеризується здібністю і схильністю до активних і самостійних дій.

Поняття «ініціативності» у педагогіці відоме ще з часів Я. — А. Коменського, який у своїй праці «Велика дидактика» зазначав, що опанувати світ можливо тільки через осягнення нового. У роботах К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського ініціативність розглядається як готовність до особистого почину у власній діяльності. Ініціативність належить до базових вольових якостей особистості, які пов'язані насамперед із реалізацією певних вольових зусиль, і співвідноситься з такими якостями, як цілеспрямованість, самостійність, витримка, що є виявленням самодетермінації волі. Визначаючи зміст вольової дії, С. Рубінштейн наголошував, що будь-яка вольова дія є цілеспрямованою, опосередковується свідомістю особистості і становить собою вчинок, через який людина проявляє себе саму і своє ставлення до інших людей. Виявлення ініціативності як вольового акту пов'язане також із такими якостями особистості, як рішучість, сміливість, енергійність, наполегливість, організованість, дисциплінованість, самоконтроль, які у своїй сукупності сприяють гартуванню характеру [6]. У багатьох дослідженнях феномену ініціативності зазначається, що без розвитку самостійності і самодіяльності неможливе виховання ініціативи особистості.

Соціальна ініціативність передбачає готовність до соціально значущих дій, добровільної допомоги іншим людям, виявлення співчуття та підтримки, реалізації добрих справ тощо. Отже, соціальна ініціатива дітей та молоді — це форма їхньої добровільної діяльності в інтересах і на благо особистості, громади, держави, що спрямована на збагачення існуючої або конструювання нової соціальної реальності, досягнення конкретного соціально значущого результату. Від умінь виявляти і реалізовувати соціальні ініціативи, від особистого внеску людини у загальну справу залежить як її духовне, моральне збагачення, так і матеріальний добробут.

Узагальнюючи погляди науковців, можна зробити висновок, що ініціативність тлумачиться як: а) здатність висловлювати прогресивні творчі ідеї в процесі активної діяльності, міра активної участі в ній; б) здібність до оригінальних дій, спонука до нових форм діяльності, почин, започаткування вміння, устремління до самостійних дій, ненормативна діяльність, почуття нового, винахідливість, дотепність, схильність до перетворювальної діяльності.

Під соціальною ініціативою (Р. Немов) розуміється стійка якість особистості, яка відображає ставлення людини до праці, суспільства, суспільно корисної діяльності, це спонука до діяльності, яка спрямовує енергію людини на: 1) суспільно значущі активні дії; 2) сукупність дій щодо висування, утвердження, поширення і практичної реалізації соціально значущої ідеї, свідомо, самостійно і добровільно здійснюваної суб'єктом [3; 4].

Відтак, як робоче поняття, визначаємо, що соціальна ініціативність — це інтегрована якість особистості, що відображає готовність суб'єкта до самостійного висування, пропагування та практичної реалізації соціально значущої ідеї.

Аналіз класифікації видів, типів виявлення ініціативи, здійсненої різними дослідниками (М. Богуславський, Т. Борисова, Л. Новікова, М. Говоров, Р. Немов, С. Тетерський, С. Гіль, О. Погоніна, І. Плотнік, М. Степашов та інші) дає змогу виокремити дві групи ознак: 1) ініціативність як особистісний почин, готовність розпочати справу (йдеться про бажання, початок процесу висування ідей); 2) ініціативність як прагнення нового, потреба ініціювати і досягати цілей без будь-якого зовнішнього стимулювання (як особистісна якість, готовність до ініціювання та втілення нових ідей).

Це ставить зазначену педагогічну проблему в ряд найактуальніших, оскільки є потреба у розкритті теоретико-методичних засад, розробленні методики виховання соціальної ініціативності дітей та молоді загалом і в умовах дитячих громадських об'єднань зокрема. Виходячи із сутності діяльності дитячих громадських об'єднань, необхідно обґрунтувати процес розвитку соціальної ініціативності підлітків та їх залучення до участі в розробленні і реалізації важливих соціальних проектів у громаді.

Досліджуваній феномен будемо розглядати як інтегральну єдність трьох компонентів: когнітивного (наявність у суб'єкта знань про навколишній світ і себе, свої можливості, самооцінка власних здібностей); емоційно-ціннісного (формування ціннісних орієнтацій та мотивації до ініціативних дій, реалізація вольових зусиль і емоційне переживання досягнутого, чуттєвий досвід); поведінкового (самореалізація ініціативних дій і досягнення прогнозованого результату, мобільність, відповідальність).

Визначені компоненти дали змогу обґрунтувати критерії і показники, які можна буде порівняти за результатами здійсненої експериментальної роботи:

1. Пізнавальний (наявність знань про соціальну ініціативність, про якість, притаманні ініціативним людям, та їхню важливість як у житті людини так і для суспільства, розвиток рефлексії).
2. Мотиваційно-ціннісний (ціннісні орієнтації, мотиви діяльності, моральне і духовне задоволення (оцінювання власного «Я» у здійсненні соціальних ініціатив), мотивація досягнень та успіху).
3. Діяльнісний (уміння висувати і реалізовувати соціальні ініціативи, цілеспрямованість (самостійність) та відповідальність за результати діяльності).

Аналіз теоретичного обґрунтування уможливорює припущення про рівні сформованості соціальної ініціативності підлітків, які будуть узгоджено в процесі дослідження:

1. Продуктивно-творчий (активна життєва позиція, спрямованість на пізнавальну, творчу, природоохоронну, естетичну, комунікативну діяльність, орієнтація на загальнолюдські, гуманістичні цінності, відповідальність за власні вчинки, самостійність та готовність до виявлення та практичної реалізації соціально значущих ініціатив; підліток не тільки активно висуває та реалізує власні соціальні ініціативи, але й залучає до їх реалізації інших).
2. Вибірково-зацікавлений (властива активна життєва позиція, намагається розвивати у собі пізнавальну та комунікативну діяльність, переважання у ставленні до навколишнього світу оптимістичних позицій, у більшості випадків реалізує власну активність, орієнтується на гуманістичні цінності, виявляє готовність до реалізації соціальних ініціатив, які є особистісно значущими для підлітка).
3. Фрагментарно-включений (характерна переважно оптимістична активна життєва позиція, спрямована на суспільну діяльність, достатня зацікавленість суспільними проблемами, орієнтація на гуманістичні та сімейні цінності, намагається продемонструвати власну життєву позицію, але характеризується фрагментарним залученням у соціально значущі справи, не дуже мотивований до висування та реалізації власних соціальних ініціатив).
4. Інертно-пасивний (низька соціальна активність, недостатня соціальна зорієнтованість, відсутність умотивованості власних соціальних дій, орієнтується на референтні цінності групи, не ініціює власних активних дій у будь-якій діяльності, є

пасивним учасником реалізації соціальних ініціатив інших підлітків та свого об'єднання).

Виокремлення компонентів соціальної ініціативності, її критеріїв та показників дало змогу обґрунтувати доцільність відповідного діагностичного інструментарію. Зокрема, для аналізу показників пізнавального критерію колективом співробітників лабораторії розроблено опитувальники для підлітків та дорослих лідерів; мотиваційно-ціннісний критерій охоплює аналіз показників соціальних домагань та мотивів у діяльності підлітків, ціннісних орієнтацій та способів поведінки («Методика виявлення ціннісних орієнтацій» (М. Рокича), «Методика вивчення мотивів участі членів дитячих об'єднань у діяльності» (за Л. В. Байбородовою), «Діагностика гуманістичних орієнтацій та способів поведінки» (авт. А. Меграбян, М. Епштейн), «Смисло-життєві орієнтації» (авт. Д. О. Леонтьєв); для аналізу діяльнісного критерію, зокрема показника соціальної відповідальності, було обрано «Методику визначення відповідальності» (авт. М. А. Осташева), для дослідження рівня розвитку самоврядності в дитячому колективі буде використано адаптовану методику (за М. І. Рожковим).

Підсумовуючи, зауважимо, що виокремлення меж підліткового віку у дослідженні як сенситивного періоду становлення активної особистості є надзвичайно важливим. Оскільки, як особистісна якість, ініціативність великою мірою виховується у віці, коли розвиваються здібності до вільного мислення і самостійних дій, а творча діяльність, у тому числі соціальна, стає реальною потребою особистості.

У контексті нашого дослідження важливим є те, що виховання соціальної ініціативності має передбачати насамперед перетворення діяльності дітей за підтримки дорослих на самодіяльність, розвиток різних творчих та соціальних умінь, допомогу дітям у побудові власної життєдіяльності та особистісному зростанні. Формування соціальної ініціативності як особистісної якості є важливою передумовою досягнення бажаного результату завдяки наполегливій праці і власній активності, напрацювання умінь вирішувати складні проблеми, готовності до життя за сучасних мінливих обставин. У такому сенсі будемо розглядати ініціативність як передумову розвитку важливих якостей особистості і як результат виховання.

Отже, наш науковий інтерес перебуває, з одного боку, у площині формування соціальної ініціативності як особистісної якості та прояву індивідуальної ініціативи, а з іншого — реалізації колективної ініціативи як одного із видів соціального результату діяльності дитячого об'єднання. Це повною мірою відповідає тематиці дослідження, а також специфіці і сутності діяльності дитячого громадського об'єднання, яке ми розглядаємо як сприятливе середовище, представлене сукупністю соціально-педагогічних факторів, сприятливих для формування соціальної ініціативності підлітків.

Література

1. Громадські організації в Україні у 2012 році: статист. бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2013. — 157 с.
2. Мухина В. С. Возрастная психология / В. С. Мухина. — М.: Академия, 2000. — 450 с.
3. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. — М., 1994. — Кн. 1. — С. 341-357.
4. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. / Р. С. Немов — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. — Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с.
5. Немов Р. С. Путь к коллективу: книга для учит. о психол. ученич. коллектива / Р. С. Немов, А. Г. Кирпичник. — М.: Педагогика, 1988. — 144 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. — М., 1989. — Т. II. — С. 182-211.
7. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. — 490 с.

В статье рассматриваются вопросы формирования социальной инициативности подростков в детском общественном объединении. Определены направления реализации проблемы в контексте исследования.

Ключевые слова: *детские объединения, социальная инициативность, социальная активность, детские инициативы, социальная ответственность, подростки, деятельность.*

T. K. Okushko

Formation of Social Initiative of Adolescents in Children's Organizations

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article presents the essence of the formation of social initiative of teenagers in children's organizations. The author describes the directions of realization of this current problem in the context of the research conducted by the Laboratory of Children's Organizations of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

The process of formation of social initiative should be defined primarily as transformative, contributive to the well-being of society. It is performed in children's activity with the help of an adult. The education of social activity as one of the aspects of the personality is defined as an important condition of future personal achievements and of the ability to handle challenges. So, the author considers the initiative as a condition of development of a personality, as well as a result of education.

The paper determines also the components that allow substantiating the criteria and factors used to validate the results of the research, such as cognitive component, motivational and value component, and activity component.

Keywords: *children's organization; social initiative; social activity; children's initiative; social responsibility; teenagers; activity.*

References

1. *Hromadski orhanizatsii v Ukraini u 2012 rotsi: statystychnyi biuleten* [Children's Organization in Ukraine in 2012: Statistical Bulletin]. (2013). Kyiv.

2. Mukhina, V.S. (2000). *Vozrastnaia psikhologiiia* [Age Psychology]. Moscow: Akademiia.
3. Nemov, R.S. (1994). *Psikhologiiia: Vol. 1* [Psychology]. Moscow.
4. Nemov, R.S. (2003). *Psikhologiiia: Vol.1* [Psychology] (4th ed.). Moscow: Gumanit. izd. tsentr VLADOS,
5. Nemov, R. S., & Kirpichnik, A. G. (1988). *Put k kollektivu* [A Path to Group]. Moscow: Pedagogika.
6. Rubinshtein, S. L. (1989). *Osnovy obshchei psikhologii: Vol. 2* [Foundations of General Psychology]. Moscow.
7. Fetiskin, N.P., Kozlov, V.V., & Manuilov, G.M. (2002). *Sotsialno-psikhologicheskaiia diagnostika razvitiia lichnosti i malykh grupp* [Social and Psychological Diagnostics of Personal Development and Small Groups]. Moscow: Izd-vo Instituta psikhoterapii.